

Olcaytû Han Döneminde İlhanlı Vezirleri ve Devlet İçerisindeki Rolleri

Ercan Gördeğir*

Batman Üniversitesi, Tarih Bölümü, Batman, Türkiye

ercan.gordegir@batman.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9661-196X>

Received: 24 August 2019, Accepted: 19 September 2019, Online: 30 October 2019

Özet

XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde tarih sahnesinde aktif rol oynamaya başlayan Moğollar yapılan büyük istilalar sonucunda kısa sürede geniş coğrafyalarda hüküm süren büyük bir devlet kurdular. Bu durum ele geçirilen yerlere uygun politika ve icraat yürütmek zorunluluğunu da beraberinde getirdi. Zira göçebe medeniyetine uyumlu olan askeri-sivil karmaşık sistemi, büyük şehir ve arazi dayalı iktisadi sistemine bağlı yerleşik milletler için uygun değildi. 1256 yılından itibaren İlhanlı Devleti'nin hükümdar ve yöneticileri tebaasıyla uyum içinde yaşamanın çözüm yollarını aradılar. Bu çözüm yollarından en önemlisi ise uzun zamanlardan beri devlet yönetimi içinde bulunan ve yerleşik kültürün bütün dinamiklerinden haberdar olan İran'ın güçlü ve köklü ailelerinden istifade etmek oldu.

Olcaytû Han dönemine damgasını vuran başlıca devlet adamları onun vezirleri Saadeddin Savecî, Reşîdüddîn Fazlullah ve Hâce Tâcüddin Ali Şâh Gîlânî'dir. Bu vezirlerin her biri devlet idaresinde son derece becerikli kişilerdi. Adı geçen İlhanlı vezirleri hükümdarı etkileme yarışında her yolu mubah görmüş ve kendi aralarında amansız bir mücadeleye girmişlerdir. Bu çalışmada Olcaytû Han dönemine damgasını vuran üç vezirin hayatları genel olarak incelendikten sonra kendi aralarında nasıl bir mücadeleye girdikleri ve bu durumun İlhanlı Devleti'ne olan etkisi incelendi.

Anahtar Kelimeler: Vezirlik, Reşîdüddîn Fazlullah, Tâceddin Ali Şâh, Saadeddin Saveci, Olcaytû

*Olcaytu Han ve Zamanı (1304-1316) adlı doktora tezinden türetilmiştir.

İlkhanid Viziers in the Period of Olcaytû Khan and Roles in the State

Abstract

XIII. In the first quarter of the century, the Mongols began to play an active role in the stage of history as a result of large invasions in a short time established a large state that reigned in large geographies. This brought about the necessity of carrying out appropriate policies and actions to the seized places. Because the military-civilian complex system, which is compatible with nomadic civilization, was not suitable for the settled nations connected to the big city and land based economic system. Since 1256, the rulers and rulers of the İlkhanid State have sought solutions for living in harmony with their subjects. The most important of these solutions was to take advantage of the powerful and well-established families of Iran, who have been in state administration for a long time and are aware of all the dynamics of settled culture.

Among the main statesmen who marked the period of Olcaytû Han, there are three viziers: Saadeddin Savecî, Reşîdüddîn Fazlullah, and Hâce Tâcüddin Ali Şâh Gîlânî. Every one of these viziers is very good at the government administration. These viziers have tried every way to manipulate the ruler. In this context, they have engaged in a serious struggle among themselves. In this study, after the general examination of the lives of three viziers who marked the period of Olcaytû Han, how they engage in a struggle between themselves and the effects of this situation on the İlkhanids state will be examined.

Keywords: Viziership, Reşîdüddîn Fazlullah, Tâcüddin Ali Şâh, Saadeddin Saveci, Oljaitu

Giriş

İlhanlı Devleti¹'ni kurduktan sonra Moğolların karşılaştıkları en önemli sorunlardan bir tanesi hâkimiyet kurdukları coğrafyaları nasıl yönetecekleri meselesiydi. Ne var ki bu coğrafyalara uzun zamanlardan beri yerleşmiş bir anlayış vardı. Tarih boyunca İran'da kurulan bütün devletler buradaki tecrübeli devlet adamlarından istifade etmişlerdir. İran'da güçlü ve köklü aileler uzun zamandan beri devlet yönetiminin içinde bulunmuş ve yerleşik kültürün kendilerine sunduğu imkânlardan istifade ederek her türlü yönetimi ve siyaseti öğrenmişlerdi. Moğollardan önce bu ailelerden yararlanmak suretiyle güçlü bir devlet kuran son hanedan Selçuklulardı (Furuğbeş, 2010, 15). Hâkim oldukları coğrafyaları yönetme sorununu ortadan kaldırmak için Moğollar da bu ailelerin yardımına başvurudular. Üstelik söz konusu bu aileler Olcaytû'nun da deyişi ile hâkim sever kişilerdi (Hafiz Ebru, 1317, 60-61), (Semerkandi, 1370, 54), (Işık, 2012, 56-57). İlhanlılara vezir olanlar

¹İlhanlı Devleti tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: (Erdem, 1997), (Özgüdenli, 2008), (Özgüdenli, 2017), (Özbek, 2018), (Spuler, 2011), (Yuvalı, 2017), (Grousset, 2003), (İkbal, 1384). (Haykıran, 2015), (Haykıran, 2016), (Gördegir & Özbek, 2018), (Gördegir, 2019)

arasında Taceddin Ali Şâh dışındaki bütün vezirler idam edilmesine rağmen İlhanlı devlet adamları vezirlik yarışından geri durmuyorlardı (Abbasi & Hajiabady, 2016, 1). İlhanlılar da ilk zamanlardan itibaren bu bölgeleri İranlı bürokratlar sayesinde yönettiler. Olcaytû Han'a kadar İlhanlılarda sırası ile Şemseddin Cüveynî, Buka, Sadedüdevle Ebherî, Sadreddin Zencanî, Cemaleddin Zencanî, Şerefeddin Simnânî ve Cemaleddin Destercânî vezirlik yaptılar.

Olcaytû Han dönemine damgasını vuran Saadeddin Savecî² (Kaşani, 1384, 28), (Hafız Ebru, 1317, 41), (Fazlullah, 2018, 274), (Danu, 2012, 224), Reşîdüddîn Fazlullah³ (Hafız Ebru, 1317, 41) (Fazlullah, 2018, 274), (Danu, 2012, 234), ve Hâce Tâcüddin Ali Şâh Gîlânî⁴ (Hafız Ebru, 1317, 41), (Danu, 2012, 249) gibi İlhanlı vezirlerinin her biri devlet idaresinde son derece becerikliydiler. Söz konusu şahıslar kendi dönemlerinde Olcaytû'yu etkileyerek onu siyasi, dinî ve kültürel olarak yönlendirmeyi başarmışlardır. Ancak hepsinden önemlisi vezirlerin kendi aralarındaki amansız mücadelelerdir. Devlet yönetiminde daha fazla söz sahibi olup konumlarını güçlendirmek isteyen bu vezirler rakiplerini suçlamaktan geri durmadıkları gibi birbirlerine karşı komplolar da kurmuşlardır. Bundan dolayı bu vezirleri sırasıyla anlatmak çalışmamız açısından faydalı olacaktır.

Saadeddin Savecî

Doğum tarihi net olarak bilinmeyen ancak Save'li olduğu tahmin edilen Saadeddin Savecî İlhanlı tarihi açısından gerek vezaret süresi gerekse gerçekleştirdiği icraatlar açısından en istikrarlı vezirler arasındadır. Şabankareî eserinde Savecî'nin son derece bilgili biri olduğunu ve Türkçe, Moğolca ve Farsça'yı iyi bildiğini aktarmaktadır (Şebankarei, 1363, 271).

Savecî genç yaşta Horasan'da bulunan İlhanlı Devleti'ne bağlı memurların beğenisini kazanarak Divân işlerinde hizmet etmeye başlamıştır. Bu görevleri esnasında Horasan'da bulunan şehzade Gazan'ın takdirlerini toplayan Savecî, Gazan Han tarafından Horasan Mazenderan, Kumis ve Rey bölgeleri kendisine ikta olarak verilmesinin yanı sıra ordunun tagarı ve hazineden sorumlu kişi olarak atandı (Fazlullah, 2018, 211), (Danu, 2012, 234). Daha sonra Savecî 1292 yılında Gazan Han

²Dönemin kaynaklarında Saadeddin Savecî'nin şu isimleri "Hâce Sa'düddin Muhammed Âvecîve Hâce Sa'düddin Muhammed el-Savecî, Hâce Sadüddin Muhammed Müstevfi Savecî, Sa'düddin Savecî, Hâce Sa'düddin Muhammed Savecî, Sahibi-i Azam Hâce Sa'düddin, Sa'düddin Âvecî, Sa'dül-Hakk v'üddin Muhammed el-Save-yî," geçmektedir.

³Dönemin kaynaklarında Reşîdüddin'in şu isim ve lakapları "Hamdullah Kazvini ve Kirmani, Hâce Reşîdülhak ve' el din, Vassaf Reşîdü'l-hakk ve' el din, Handmir, Hâce Reşîdüddin Tabib ve Hâce Reşîdüddin Fazlullah Hamedani ve Hafız Ebrû, Hâce Reşîdüddin ve-üddin Tabib, Abdullah Kaşânî, Hâce Reşîdüdevle, Âkili, Hâce Reşîdüddin Tabib ve Benâketî, Hâce Reşîdüddin," geçmektedir.

⁴Dönemin kaynaklarında Tâcüddin Ali Şâh şu isim ve lakaplarla anılmıştır. "Hâce Tâcüddin Ali Şâh Cilânî, Seyid Hâce Tâcüddin Ali Şâh Tebrizi, Tacü'l-hakk ve-iddin Hâce Ali Şâh, Ali Şâh Tebrizi (Cilan) ve Hâce Tâcüddin Ali Şâh".

tarafından vergilerden sorumlu divân reisi konumuna getirildi (Danu, 2012, 225).

Reşîdüddin'in aktardığına göre Savecî, şehzadeligi döneminde her zaman Gazan Han'a karşı sadık kalarak ona karşı her türlü fedakârlığı göstermiştir. Bu icraatlarını göz önünde bulunduran Gazan Han 1298 yılında Savecî'yi vezirlik makamına getirdi (Fazlullah, 2018, 274). Gazan Han aynı zamanda Saadeddin Savecî'ye yardımcı ve vezirliğe ortak olarak Reşîdüddin Fazlullah'ı görevlendirdi. Bu görev dağılımında Saadeddin Savecî maliye işlerini yürütürken Reşîdüddin Fazlullah kanun işlerini yürütmekle görevlendirildi (Danu, 2012, 225-226). Böylece İlhanlı tarihinde ilk defa vezirlik makamına aynı anda iki kişi getirilerek müşterek vezirlik başlatıldı. Savecî kısa sürede çeşitli yöntemlerle saray giderlerinde önemli ölçüde tasarruf sağlayarak devlet bütçesine katkıda bulundu. Bu icraatıyla Gazan Han'ın takdirini daha da kazandı. Gazan Han 1301 yılında Saadeddin Savecî'ye Al Damga kullanma yetkisini vermek suretiyle onu devlet yönetiminde kendinden sonra en yüksek mertebeye getirdi (Fazlullah, 2018, 285), (Danu, 2012, 226). Savecî'nin bu yetkileri dönemin önemli devlet adamlarını rahatsız etti (Danu, 2012, 227). Başlarını Kadı Şeyh Mahmut Şirazlı Seyyid Kutbeddin, Muineddin Horasani, Saadeddin Habeş ve Eminüddin İdaci'nin çektiği bir grup devlet adamı Saadeddin Savecî aleyhinde harekete geçerek onu Gazan Han'a kötilediler. Bu kişiler Reşîdüddin ve Saadeddin'nin usulsüz harcamalar yaptıklarını iddia ederek Saadeddin'in vezirlikten azledilmesini istediler. Ancak Gazan Han bunlara inanmayarak Bûlûgân Hatun'un şefaati ettiği Şeyh Mahmud dışındaki bütün müddeileri öldürdü (Fazlullah, 2018, 285).

Olcaytû 1304 yılında İlhanlı tahtına çıktığında başta vezirler olmak üzere Gazan Han döneminden kalan birçok memurun görevlerine devam etmelerini emretti. Fakat bu sefer Reşîdüddin Fazlullah görev olarak daha üst düzeyde yer aldı. Olcaytû Han döneminde Savecî Gazan Han'ın mali yöndeki reformlarını (Gazan Han reformları için bkz: Özgüdenli (2000)) takip etmek ile görevlendirildi. Böylece devletin maliyesinden sorumlu hale gelen Savecî Bağdat başta olmak üzere birçok önemli eyaletlere atama ve azilleri gerçekleştirme yetkisini de aldı (Kaşani, 1384, 28), (Hafiz Ebru, 1317, 66), (Danu, 2012, 229).

Savecî Moğol beyleri ile de arasını iyi tutarak 1305 yılında Emîr Tunnas'ın kızını kendi oğlu Hacı için istemiş böylece emîr ile dünürlük kurarak kendini güvence altına almayı hedeflemiştir (Kaşani, 1384, 28), (Hafiz Ebru, 1317, 66), (Danu, 2012, 229). Bununla da yetinmeyen Saadeddin Savecî 1307 yılında Olcaytû'nun Hamedan'da gerçekleştirdiği av merasiminin hemen ardından büyük bir toy düzenlemiş ve İlhanlı iktidarı nezdinde adeta bir boy gösterisi yapmıştır.

Ancak Saadeddin Savecî aldığı bütün tedbirlere rağmen rakipleri tarafından kendisine karşı

kurulan komplolardan kurtulamadı. 1306 yılında İlhanlı merkezinde görülen bir dava bu devlet adamlarının nüfuz mücadelesini göstermesi açısından önemlidir. Söz konusu bu dava şöyle başlayıp gelişti: Devletin üst düzey memurlarından Taceddin adındaki biri diğer bazı devlet adamlarının da desteğini alarak Olcaytû'nun huzurunda Saadeddin Saveci ve Reşîdüddîn'in aralarında anlaşarak 100000 dinar parayı hesaplarına geçirmek ve memleket hesabını doğru beyan etmemekle suçladılar (Danu, 2012, 232). Bunun üzerine İlhanlı hükümdarı bu suçlamaların ispat edilmesini istemiş ancak müddeiler iddialarını ispat edemedikleri için Taceddin öldürülerek diğer kişilere de 100 sopa cezası verildi.

Olcaytû'nun iktidarında devletin iktisadi ayağını oluşturan ve icraatlarıyla refah ve ferahlığın mimarı olan Saadeddin Savecî tarih boyunca devlet adamlarının birbirlerine karşı başvurmadan çekinmedikleri yeni bir komplo ile karşılaştı. Saadeddin Savecî bu sefer Olcaytû'ya yakınlığı ile bilinen İlhanlı veziri Taceddin Ali Şâh ile karşı karşıya geldi. Bu esnada Saadeddin Savecî ile Reşîdüddîn'in de arası açılmıştı. Hafız Ebru bunun sebebinin Saadeddin Savecî'nin herkesin ortasında Reşîdüddîn'in aleyhinde konuşmasına bağlamaktadır (Hafız Ebru, 1317, 41-46), (Işık, 2012, 51). Bunun üzerine Reşîdüddîn bir süre divânlara katılmamıştır. Reşiddüddin ile Saadeddin'in arasındaki soğukluğu fırsat bilen Taceddin Ali Şâh, Olcaytû'nun huzuruna çıkarak Savecî'nin devlet hazinesinden mal kaçırdığını beyan etti. Ali Şâh bunlara ek olarak Olcaytû'ya her üç günde bir devlet hazinesine 20 Tümen (Özgüdenli, 2012, 461-462) girdiğine şahit olduğunu da söyledi. Saadeddin Savecî hakkında üçüncü defa aynı şeyleri duyan Olcaytû bu defa Reşîdüddîn'in de telkinleri ile ikna oldu. Olcaytû Saadeddin Savecî'yi huzuruna çağırarak İlhanlı hazinesinin gelirini sordu. Savecî Olcaytû'ya cevaben hazine gelirinin 500 tümene ulaştığını ifade etti. Savecî'nin cevabına ikna olmayan Olcaytû, onun yargılanmasını emretti. Bu yargılama sonucunda Savecî'nin suçu sabit görülmediyse de (Şebankarei, 1363, 271) Reşîdüddîn'in etkisinde kalan Olcaytû 19 Şubat 1312 yılında Bağdat'ta Savecî ve naiplerinin idam edilmelerini emretti (Hamdullah Müstevfî, 2018, 608), (Hafız Ebru, 1317, 43-45),(Şebankarei, 1363, 271).

Kaşânî eserinde Savecî'nin yargılanıp öldürülmesini şu kayıtlarla aktarmaktadır:

“Olcaytû Bağdat'a vardktan sonra Saadeddin Savecî'nin ve naiplerinin yakalanıp yargılanması için ferman çıkardı. Bir gün sonra emîrler onları yargıladılar. Bu emîrler yargıladıkları kişiyi yemin ettirmek sureti ile suçlu olup olmadığını anlamaya çalıştı. Yargılamada hiçbir suç ve ceza sabitlenmedi. Ancak Saadeddin Savecî durumun tamamen aleyhine döndüğünü, sultanın kendisine karşı ilgisizliğinin ve hışmının izlerini

görüyordu. Bundan dolayı onun içine bir korku ve kaygı düştü. Durumdan kurtulmak için bir çare ve sığınak aradı. Reşîdüddîn'den başka sığınacak kimseyi bulamadığı için Reşîdüddîn'e sığındı" (Kaşani, 1384, 127).

"Padişahın kaza etkili fermanı çıktı. Vezir Saadeddin'i 20 Şubat 1312 Pazar günü ikinci vakti birkaç acımasız celladın eline verdiler. Devlere benzeyen o adamlar yok ediş çengelini sıkıştırdılar. Onlar Saadeddin Savecî'nin eski hukukunu tamamen terk ettiler. Su damlasına, ateş kıvılcımına, şimşek yalımına benzeyen bir kılıçla o eşsiz veziri şehit ettiler. Ondan sonra ona yakın ve hassası olan mübarek Şah Savi, Zeynüddin Mastari, Calalüddin Duri'nin oğlu Nasiruddin Yahya, güzel ahlaklı Davud Şah ve Kerimuddin adlı beş adamı da teker teker şehit ettiler" (Hamdullah Müstevfi, 2018, 1336-1339), (Kaşani, 1384, 127-128).

Savecî'nin hazineden kaçırdığı malları karşılamak içinde idam edilen kişilerin emlakı müsadere edildi (Furuğbeş, 2010, 18-19), (Danu, 2012, 223).

Reşîdüddîn Fazlullah

İlhanlı tarihinin en parlak simalarından biri olan Reşîdüddîn kaynaklarda Reşidüddeve, Reşîdüddîn ve Reşidül-hakk lakapları (Beyani, 1389, 490), (Danu, 2012, 234), (Furuğbeş, 2010, 18) ile karşımıza çıkmaktadır. Reşîdüddîn tartışmasız İlhanlı Devleti'nin en etkili devlet adamıdır. Daha çok tabiplikte ün kazanan Reşîdüddîn ve çocukları tıpkı Cüveynî ailesi gibi İlhanlı siyasetine ve kurumlarına damgasını vurmuştur. Reşîdüddîn çok yönlü bir şahsiyet olup tarih ve siyaset ilimlerinde de maharetini göstermiştir (Beyani, 1389, 490).

1248 yılında Hamedan'da tabip bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen (Özgüdenli, 2008, 19) Reşîdüddîn çocukluğunda ailesinden tıp ilmini öğrendi (Togan, 1988, 705-712), (Özgüdenli, 2008, 19).

Abâkâ Han devrine kadar tıp ilmi ile uğraşan Reşîdüddîn bu dönemde devlet hizmetine girdi. Argûn Han döneminde devlet meselelerinde etkili olmaya başlayarak Hindistan'a elçi olarak gönderildi. Reşîdüddîn bu görevinde İlhanlıların barış ve iyi ilişkiler kurma yönündeki mesajını Hindistan sultanına ileterek başarılı bir şekilde Tebriz'e döndü (Furuğbeş, 2010, 18-19), (Danu, 2012, 235-236). Argûn Han'ın veziri Saadüddeve Ebherî bu görevini başarı ile yerine getiren Reşîdüddîn'in,

yetkilerini artırarak ülkenin umumi işleri meşveretine katılması sağladı.

Argûn Han'ın halefi Geyhâtû döneminde daha çok tabiplik görevini yürüten Reşîdüddîn bu dönemde oldukça zenginleşti⁵ (Abû'l-Farac, 1999, 644). Bu dönemde şehzade Gazan'ın dikkatini çeken Reşîdüddîn Gazan'ın himayesine girerek 1296 yılından itibaren vezir Sadrüddin Zencanî ile birlikte divanda görev almaya başladı. Bu tarihten 1298 yılına kadar Reşîdüddîn Fazlulah ile Sadrüddin Zencanî uyum içinde görevlerine devam ettiler. Bu yılda çeşitli sebeplerle söz konusu iki kişinin arası bozuldu bunun neticesinde de vezir Sadrüddin Zencanî idam edildi (Furuğbeş, 2010, 19), (Danu, 2012, 238). Bundan sonra vezirliğe Saadeddin Savecî getirilirken kendisine yardımcı olarak da Reşîdüddîn atandı (Fazlullah, 2018, 274). Bu görev dağılımında Reşîdüddîn'in başlıca görevleri arasında kanun ve hayır işleri bulunuyordu.

Reşîdüddîn 1297-1303 yılları arasında hazineden 1000 dinar harcayarak Rab-ı Reşîdî adında bir mahalle inşa etti (Beyani, 1389, 490). Bu mahallede mescit, hankah, darüşifa, beytülmutevelli, kitaphane, rasathane, eğitim merkezi, havuz, beytü'l-siyade (seyidler evi) ve benzeri olmak üzere 12 tane yapı vardı. Ayrıca bu mahalle ve içerisinde bulunan kurumların giderleri için yıllık 100 tümen vilayet vergilerinden alınarak Reşîdüddîn'in emrine verildi (Vassaf, 1346, 210-212). (Danu, 2012, 238).

Reşîdüddîn'in yapılacak hayır işlerinin başına getirilmesi onun bu konudaki yetkilerini artırdı. Reşîdüddîn'in vasıtası ile birçok âlim ve tarihçi İlhanlı sarayına alındığı gibi kendilerine sağlanan maddi destekler sayesinde ilimlerini icra etmeleri sağlandı. Bir süre sonra Gazan Han'ın siyasi danışmanı haline gelen Reşîdüddîn savaşlarda da Gazan Han'ın yanında yer aldı (Furuğbeş, 2010, 18-19), (Danu, 2012, 239). Reşîdüddîn Gazan Han'ın 1301 ve 1303 yıllarında Suriye'ye gerçekleştirdiği birinci ve üçüncü Suriye seferlerine katıldığı bilinmektedir (Özgüdenli, 2008, 20), (Danu, 2012, 239-240), (Furuğbeş, 2010, 18). Üçüncü seferde İlhanlı ordusu Memlûklarla savaşmış halk ise Rahbe Kalesi'ne sığınmıştı. Bunun üzerine Reşîdüddîn İlhanlı elçisi olarak görev alarak halkın teslim olmasını sağladı (Fazlullah, 2018, 295).

Bundan sonra Gazan Han'ın takdirini daha da kazanarak adeta onun sırdaşı oldu. Reşîdüddîn'in siyaset adamı yanında çok yönlü bir âlim olması Gazan Han'ın onunla uzun uzun sohbetler yapmasını ve yeni kabul ettiği İslam dini hakkında ondan bilgi almasını sağlıyordu (Furuğbeş, 2010, 17-19). Dönemin tarihçileri Reşîdüddîn'in sultana bu denli yakınlığını gerekçe göstererek ona *Niyabet-i*

⁵Reşîdüddîn bu dönemde serveti o kadar artmış ki devletin kasasında para kalmadığı için kendi servetinden saray mutfağı için on binlerce koyun ve erzak satın almıştır.

Cihanbânî (sultan vekili) demişlerdir (Vassaf, 1346, 193), (Danu, 2012, 239-240).

Yukarıda belirttiğimiz şekliyle Gazan Han'ın yerine İlhanlı tahtına çıkan Olcaytû döneminde Reşîdüddîn birinci derece yetkili vezir olarak atandı (Kaşani, 1384, 28), (Hafız Ebru, 1317, 66), (Danu, 2012, 229), (Özgüdenli, 2008, 19). Olcaytû'nun emriyle başlayan Sultaniye'nin inşasında, Reşîdüddîn'e 1000 hanelik bir mahalle inşa etme görevi verildi (Togan, 1988, 706). Devlet adamlarının güçlerini yaptıkları yapılarla yarıştırdıkları Sultaniye şehrinde Reşîdüddîn'in bu denli büyük bir görevi başarıyla tamamlaması bile ne derece güçlü olduğunu göstermektedir. Reşîdüddîn bir süre sonra Olcaytû'yu kendi etkisi altına alarak onun Şafii mezhebine geçmesini sağladı. Ardından Şafii âlim Nizamüddin Abdü'l-melik'i Kadı-i Kuddâd olarak tayin etti. Reşîdüddîn böylece devrin Hanefi âlimlerine karşı konumunu oldukça güçlendirdi (Togan, 1988, 707).

Reşîdüddîn'in bu yükselişi her şeyden evvel Saadeddin Savecî'yi rahatsız etti. Bunun üzerine bir de Kaşânî'nin ifadesi ile yaptığı her işi Olcaytû'nun hoşuna giden Taceddin Ali Şâh'ın Savecî hakkında muhalefet etmesi Reşîdüddîn ile Savecî'nin arasını iyice açtı.

Olcaytû'nun huzurunda gerçekleşen şiddetli tartışmada Savecî, Reşîdüddîn'e tüm hayatının yalan ve hileden ibaret olduğunu, Moğol şehzadelerini ürküten sihirbazlık faaliyetleri ve hatta Yahudilik dinini yaşadığını öne sürdü. Reşîdüddîn son derece sakin ve kendinden emin olarak ve “*Ey Sa'düddin! Bugüne kadar paha biçilmez bir bendeniz vardı, Hamdullah ki onu azad ettin*” dedi (Kaşani, 1384, 123). Bu tartışmaların sonunda yukarıda anlattığımız şekilde Savecî ve naipleri öldürüldü (Kaşani, 1384, 127-128). Gazan Han'dan beri İlhanlılarda çift vezirlik benimsendiği için Olcaytû Reşîdüddîn'e danışarak Taceddin Ali Şâh'ı vezirliğe atadı (Kaşani, 1384, 127-133).

Bu seferde Reşîdüddîn, Ali Şâh'dan mertebe olarak daha üstündü. İlk zamanlarda iki vezir birbiri ile uyum içinde çalıştılar. Bu süreçte Reşîdüddîn'in nüfuzu gün geçtikçe ülke çapında artmaktaydı. Reşîdüddîn 1313 yılında kendi oğlu Abdullatif'i şehzade Ebu Said'in atabeyi olan Emîr Sevinç'in veziri olarak tayin etti (Togan, 1988, 707).

Reşîdüddîn'in bu durumu Ali Şâh'ı rahatsız etmiş olacak ki Olcaytû'yla daha çok yakınlık kurdu. Bir müddet sonra önemli işlerde bile Reşîdüddîn'e sormadan hareket etmeye başladı. 1315 yılına geldiğinde iki vezir arasında ciddi ihtilaflar çıkmaya başladı (Hafız Ebru, 1317, 115-116). Bunun üzerine Olcaytû'nun huzuruna çıkan Reşîdüddîn, Ali Şâh'ı kendisine danışmayarak iş yapmakla suçlayarak hükümdara üç seçenekli bir öneride bulundu. Bu seçeneklerden birincisi tüm yetki ve sorumluluğun Tâcüddin Ali Şâh'a verilmesi ikincisi Ali Şâh'ın divan işlerine karışmasını

sonlandırıp tüm yetki ve sorumluluğun kendisine verilmesi üçüncüsü ise İlhanlı ülkesinin yetki olarak kendisi ve Ali Şâh arasında bölüştürülmesiydi. Reşîdüddîn'in bu hamlesi karşısında zor durumda kalan Olcaytû, Reşîdüddîn'e cevaben “siz ikiniz de devlete hizmette bulunmaktasınız. Reşîdüddîn'in âlimliği, bilgeliği, sanatkârlığı ve pirligi ve Tâcüddin Ali Şâh'ın gençliği, çalışkanlığı ve yetenekliliği ile sulh içinde devleti yönetmeye devam edin ve karşılıklı olarak birbirinize saygı gösterin diyerek” ülkeyi iki veziri arasında bölüştürdü (Hafız Ebru, 1317, 115-118). Bu ihtilaf sonucunda ceza almadan çıkan Ali Şâh, Reşîdüddîn ile hayır işlerinde yarışacak derecede güçlendi. Devlet adamlarının güçlerini hayır kurumlarında yarıştırması bu dönemin olumlu bir özelliğiydi. Ne var ki bu durum sıklıkla aynı devlet adamlarını birbirlerine karşı güç mücadelesi içerisine de sürüklemekteydi. İlk zamanlarda devleti oldukça uyumlu yöneten Reşîdüddîn ve Taceddin'in 1315 yılından itibaren karşı karşıya gelip birbirlerini kötölemelerine de bu çerçeveden bakmak gerekir.

İki vezirin birbirlerine karşı olan muhalefeti 1315 yılında düşmanlığa dönüştü. Bu düşmanlığı ortaya çıkararak hadise ise Horasan'a şehzade olarak gönderilen Ebu Said'in Çağatay tehlikesine karşı ordusunun maaşını ödeyebilmek için artarda Olcaytû'ya elçiler göndererek kendisine 50 tümen para göndermesini istemesi oldu (Kaşani, 1384, 194), (Örs, 1992, 221). Olcaytû oğlunun bu talebini karşılamaları için iki vezirine emir verdi. Ancak kısa bir süre sonra İlhanlı hazinesinde bu parayı karşılayacak kadar nakit olmadığı anlaşıldı. Bu durum adı geçen vezirler arasında yeni bir gerilimin çıkmasına sebep oldu. Reşîdüddîn Olcaytû'nun huzuruna çıkarak “*Padişahın bütün ülkesine benim ya da adamlarımın adına berat verilse, bütün âlem malını karşılamak benim üzerimedir*” dedi. Ve kendisinin maliye ve hazine işlerinden sorumlu olmadığını belirtti. Reşîdüddîn bu işin tek sorumlusunun Taceddin Ali Şâh olduğunu da belirterek onu beceriksizlik ve yolsuzlukla suçladı. Ali Şâh ise savunmaya geçerek Olcaytû'ya “*İşte ben, işte vezirlik ve işte eski püskü, ödünç elbiselerim. Bir kuruşa bile muktedir değilim padişahın bağışlamasından başka*” dedi. Bunun üzerine Olcaytû Reşîdüddîn'e “*Reşid sende bundan sonra divan alameti taşı*”. Diyerek; Sahib-i Divanlığa geçmesini önerdi. Taceddin'i iyice köşeye sıkıştırmak isteyen Reşîdüddîn Olcaytû'ya Taceddin'i kast ederek “*Ben böyle bir kimseyle nasıl ortak olayım ki bir vilayetin malını alsa ya da amilini telef etse, verdiği cevap benim elim kısa tabiatım zayıf ve elbiselerim bile eski sözlerinden ibarettir*” dedi. Yine bu konuşmasında Reşîdüddîn Taceddin'e dönerek “*Senin naip ve adamların eskiden bir kuruşa bile malik değildiler. Şimdi hepsi birer karun oldular*” (Kaşani, 1384, 194) dedi. Reşîdüddîn bu sözleri ile Taceddin'in etkilerini azaltmayı amaçlamaktaydı. Zaten boşalan devlet hazinesini de kısa sürede toparlayabilmesi pek mümkün değildi. Yukarıdaki tartışmaların neticesinde çaresiz kalan Olcaytû bu sorunu Reşîdüddîn'in daha önce önerdiği gibi ülkeyi iki vezir arasında bölüştürmekle çözmeyi

uygun gördü⁶ (Kaşani, 1384, 195). Böylece İlhanlılarda ilk defa birbirinden bağımsız iki vezir ortaya çıktı. Olcaytû'nun emriyle Taceddin'nin naibliğine İzzeddin Kuhedî, Reşîdüddîn'in naibliğine ise Alaaddin Muhammed bin İmadüddin Müstevfi Horasanî atandı. Olcaytû'nun hoşuna gitmediği anlaşılabilir bu taksimat ülkeyi bölünme tehlikesi ile karşı karşıya bıraktı.

Olcaytû'nun çözümü iki vezir arasındaki husumeti sonlandırmadığı gibi daha da şiddetlendirdi. Reşîdüddîn bundan kısa bir süre sonra hastalanarak yaklaşık 4 ay yatakta kaldı. Kaşânî'den ayak ağrısı hastalığı olduğunu öğrendiğimiz Reşîdüddîn'in hastalığı Taceddin'e Olcaytû'nun nez-dinde kaybettiği itibarını tekrar kazanması için fırsat doğurdu. Reşîdüddîn'in divan toplantılarına katılmamasını fırsat bilen Taceddin gece yarısı Olcaytû'nun huzuruna çıkarak ağlayarak hazinenin boş olmasından günahsız olduğunu söyledi. Ardından da Reşîdüddîn'in kendisine tuzak kurduğunu beyan etti.

Neticede Olcaytû'yu kendisine inandırdı (Kaşani, 1384, 195). Yine Reşîdüddîn'in yokluğundan istifade ile devlet hazinesinin boşalma sebebini Reşîdüddîn'in yaptığı yolsuzluklara bağladı. Neticede Reşîdüddîn'in malının araştırılması için Olcaytû'yu ikna etti. Bu araştırma sonucunda Reşîdüddîn ve ailesinin çeşitli masraflar adı altında devletten yılda yaklaşık 400 tümen mal kaçırdıkları ortaya çıktı (Kaşani, 1384, 196). Taceddin'e inanan Olcaytû Reşîdüddîn'in yargılanması için ferman çıkardı. Ancak Taceddin tekrar devreye girerek Reşîdüddîn yaşlandığını devlet üzerinde emekleri olduğunu bunun için affedilmesini Olcaytû'dan istedi. Taceddin böylece hem Reşîdüddîn'i idam ettirebileceğini hem de onu affettirebileceğini kanıtladı. Durumun vahametini anlayan Reşîdüddîn, Ebu Said Bahadır'ın istediği 50 tümenlik nakdi kendi servetinden gönderdi (Kaşani, 1384, 197).

1316 tarihinden itibaren Taceddin'in nüfuzu gün geçtikçe artarken Reşîdüddîn ise devlet içerisindeki gücünü yavaş yavaş kaybetmeye başladı. Aralık 1316 tarihinde Olcaytû av merasiminde iken hastalandı. Kısa bir süre sonra da hayatını kaybetti (Kaşani, 1384, 122). Bu sırada Horasan'da bulunan şehzade Ebu Said Bahadır İlhanlı merkezine getirilerek İlhanlı tahtına geçirildi (Semerkandi, 1370, 54).

Ebu Said'in İlhan olduğunda henüz 12 yaşında olması Emîr Çoban'ın kısa sürede onu etkisi altına alıp devletin bir numaralı adamı olmasına sebep oldu. Bu dönemde vezirlik makamı hala Taceddin ve Reşîdüddîn'deydi. Ancak Reşîdüddîn'in etkisi iyice azalmıştı. Buna rağmen Emîr Çoban Reşîdüddîn ile eskiye dayanan dostluğunu göz önünde tutarak onun lehine hareket ediyordu. Emîr Çoban'ın

⁶Bu taksimatta Reşîdüddîn'e "Miyane'den Irak-ı Acem, Fars, Kirman, Şebankare, Luristan'dan Horasan sınırına kadar olan bölgeler düşerken, Taceddin Ali Şâh'a "Tebriz, Irak-i Arab, Diyarbakır-i Rabia, Muğan, Arran, Bağdad, Basra, Vasit, Hille ve Küfe bölgeleri düşmüştür.

Reşîdüddîn'e olan desteğini gören birkaç devlet adamı⁷ Reşîdüddîn'e müracat ederek Taceddin'in ortadan kaldırılması teklif ettiler. Ancak Reşîdüddîn iktidar kavgasından iyice bıktığı için bu teklifi reddederek bu emîrlerin teklifini de Taceddin'e iletteğini bildirdi. Bu durum karşısında paniğe kapılan söz konusu divan üyeleri taraf değiştirerek Taceddin'in safına geçtiler. Taceddin de bu durumdan istifade ile Çoban Noyan'ın Reşîdüddîn'e karşı olan görüşlerini değiştirmek için çaba harcadı. Bunun sonucunda Reşîdüddîn, 1317 yılında görevinden azledildi (Hafiz Ebru, 1317, 127).

Emîr Çoban kısa süre sonra Reşîdüddîn'in eksikliğini hissetti devlet idaresinin Reşîdüddîn olmadan çok zor olduğunu anlayan ve aldığı karardan pişman olan Emîr Çoban tekrar Reşîdüddîn'in görevine dönmesini istedi. Çoban Reşîdüddîn'i Sahib-i divan olmaya davet ettiği görüşmede ona hitaben “*yemeğe tuz gerektiği gibi siz de devlete lazımsınız*” gibi iltifatlarda bulundu. Ancak bu iltifatlara rağmen Reşîdüddîn devlet işlerinden bıktığını ve artık sakın bir hayat sürmek istediğini beyan ederek Çoban'ı reddetti.

Reşîdüddîn cephesinde bu gelişmeler yaşanırken Taceddin Ali Şâh durumun tekrar kendi aleyhine dönmesinden korktuğu için harekete geçti. Taceddin, Reşîdüddîn'in kendi oğlu ve şerbetdâr olan Hâce İbrahim'e talimat vererek Olcaytû'ya zehir içirme suretiyle suikast düzenlediğine dair söylenti çıkardı. Bu söylentilere Çoban Noyan da inanınca derhal Reşîdüddîn ve oğlu gözaltına alınarak 17 Temmuz 1318 tarihinde idam edildiler (Hafiz Ebru, 1317, 129).

Böylece üç hükümdara vezirlik yapan ve devlet içerisinde adeta hükümdar kadar güçlenen Reşîdüddîn'in hayatı sonlandırıldı. Bununla da yetinmeyen devlet adamları âleme ibret olsun diye Reşîdüddîn'in vücudunu parçalara ayırarak her bir parçasını bir vilayete gönderdiler (Danu, 2012, 248).

Taceddin Ali Şâh

Kendi eceli ile ölen tek İlhanlı veziri olan Taceddin Ali Şâh Gilan İlhanlı vezirleri arasında en güçlüsü olmuştur. Kaynaklarda yukarıda ki gibi farklı isimler alan Taceddin Ali Şâh'ın ne zaman doğduğu net olarak bilinmemektedir. Taceddin'in kullandığı Gilânî kelimesinden yola çıkılarak onun Tebriz'li olduğu tahmin edilmektedir.

Taceddin İlhanlıların hizmetine girmeden önce cevahir ticareti yapan bir tüccardı. Ali Şâh bu

⁷Bunlar “Ziyaüddin Ziyaülmülk, Hâce İzzeddin Kuhedî, Hâce Alaaddin Hindu ve Hâce Alaaddin Muhammed” gibi bazı divan üyeleridir.

mesleği sayesinde İlhanlı sarayında mücevher alımında arabuluculuk yapıyordu. Oldukça akıllı, bilgili ve uyanık olan Taceddin Ali Şâh mücevher işinin onu İlhanlı sarayına koyacağını biliyordu. Nitekim bu sayede dönemin aristokratlarının gözüne girmeyi de başardı (Beyani, 1389, 499).

Taceddin Ali Şâh'ın tasarruflu ve ticarete mahir Olcaytû'ya ulaşınca Olcaytû onu 21 Şubat 1311'de izzet ve ikram göstererek divan üyeleri arasına koydu. Taceddin divanda Emîr Hüseyin Gürkan'ın mülazımı olarak görev yapıyordu (Kaşani, 1384, 121). Aynı zamanda ona Tebriz'in vezirliğini de veren Olcaytû, Kaşânî'nin deyişi ile "onun alınanda başarının izlerini görüyordu" (Hafız Ebru, 1317, 109). Taceddin Ali Şâh Hüseyin Gürkan'ın da vasıtası ile bu tarihten itibaren Sultan ile daha çok yakınlaştı. Ancak Taceddin'in Olcaytû ile yakınlaşması Saadedi Savecî'yi oldukça rahatsız etti. Savecî önlem olarak Taceddin'i İlhanlı merkezinden uzaklaştırmayı uygun gördü. Bu nedenle Savecî Taceddin'i Bağdat'ta Firdevsi adlı bir işyerinin⁸ (Kaşani, 1384, 121) inşası ile görevlendirdi (Kaşani, 1384, 122). Savecî böylece onu Olcaytû'dan uzaklaştırdığını düşünürken o bu inşaat⁹ (Vassaf, 1346, 279-280) görevini 4000 zanaatkâr çalıştırarak 13 gün gibi çok kısa bir sürede tamamladı. Üstelik bu inşaat Taceddin'in tek başarısı da değildi O Sultaniye'de gideri az geliri fazla bir pazar yeri kurmuştu. Bu pazar yeri diğer vezirlerin fazlaca para harcayarak yaptırdıkları binalardan daha fazla devlete para kazandırmıştı (Kaşani, 1384, 121). Taceddin'in bu başarıları Olcaytû'yu fazlasıyla etkilemiş ve Kaşânî'nin tabiri ile yaptığı her iş hükümdarın hoşuna gitmeye başladığı için onu sarayda eğitim ve öğretim hizmetine getirmişti (Kaşani, 1384, 122).

Taceddin Ali Şâh bizzat Olcaytû'dan takdir toplamasına rağmen Sadedin Savecî ona herhangi bir konuda saygı göstermeyerek kendisinin ondan büyük olduğunu her fırsatta dile getiriyordu. Böylece Savecî ve Ali Şâh arasında gerilim gittikçe artmaktaydı. Bu esnada yukarıda da bahsettiğimiz gibi Sadedin Savecî ile Reşîdüddîn'in de arası bozulmuştu. Bu nedenle Reşîdüddîn Taceddin'den yana tavır takınarak Sadedin Savecî'ye karşı cephe aldı. Taceddin Ali Şâh bu durumu ustalıklarla kendi lehine çevirdi. O Olcaytû'nun huzuruna çıkarak yukarıda bahsettiğimiz gibi Savecî'nin yolsuzluklarını anlattı (Kaşani, 1384, 124-126). Böylece İlhanlı vezirine karşı giriştiği hâkimiyet mücadelesinde Taceddin Ali Şâh başarıyla çıktı. Bunun sonucunda da Savecî öldürüldü (Hafız Ebru, 1317, 97-98).

Taceddin Ali Şâh 1312 tarihinden itibaren Reşîdüddîn ile ortak vezirliğe atandı (Furuğbeş, 2010, 18). Bu atamada vezaret nişanı olarak adlandırılabilir kayıtlı tescili, hazine havalesi ve geliri ve divan muhasebatı başta olmak üzere önemli görevler Taceddin Ali Şâh Gilânî'nin yetkileri

⁸Kaşânî bu işyerinden Firdevs Karhanesi olarak bahsetmektedir.

⁹Bu yapı 600 gez uzunluğunda ve 100 gez genişliğinde inşa edildi. Bina içi nakkaş ve süsleme işlemi de 40 günde tamamladı. Bina yapımında kullanılacak mermer taşını da Fırat nehrinden özel olarak getirildi.

arasındaydı (Kaşani, 1384, 136), (Danu, 2012, 253).

Vezirliğinin ilk yıllarında Taceddin Ali Şâh, Reşîdüddîn ile tam bir uyum içinde yaşadı. O Olcaytû'nun takdirini kazanmak için imar faaliyetlerine yöneldi. Çünkü Olcaytû'nun imara ne denli önem verdiğini çok iyi biliyordu. Daha önce imar işlerinden bahsettiğimiz Ali Şâh'ın Sultaniye'de kurduğu pazar yerinde 1312 yılında bir yangın çıkmış bu nedenle tahrip olmuştu. Taceddin bu pazar yerini bir haftada onardığı gibi Bağdat'ta da Firdevsi bir iş yerini, Siyariyye ve Gıyasiyye adında iki medreseyi ve Şatiye sarayını da hizmete açtı (Vassaf, 1346, 280). O yine 1314 yılında Sultaniye'de ihtişamlı bir bahçe yaparak Olcaytû'nun beğeni ve takdirlerini topladı.

Ali Şâh'ın İlhanlı sarayında başlattığı önemli faaliyetlerinden bir diğeri ise Olcaytû'nun yetki- lendirmesi ile başlattığı yolsuzluklar ile mücadelesidir. O bu konu ile ilgili araştırmalar yürütmüş bu araştırmaları neticesinde bazı yolsuzlukların olduğunu ve devlet adamlarının devlet gelirlerini az gösterip kendi üzerlerine geçirdiklerini fark etmişti. Bu dönemde gerçekten de devlet adamları arasında rüşvet ve yolsuzluk son derece yaygındı. Kaşânî eserinde 1313 yılında Fars eyaletinden gelen 300 tümenlik vergi gelirinin ancak 35 tümeninin devlet hazinesine girdiğini geri kalan paranın tamamının devlet adamlarına rüşvet olarak verildiğini kaydetmektedir. Bu vesile ile durumdan haberdar olan Ali Şâh Fars Eyaleti'ne konuyu araştırmak üzere bir müfettiş görevlendirdi (Kaşani, 1384, 136), (Danu, 2012, 155-156), (Furuğbehş, 2010, 18). İşte Ali Şâh'ın rüşvet ve yolsuzluğun önünü almak istemesi bu yönden önemlidir.

Ali Şâh'ın bütün çabalarına rağmen İlhanlı hazinesi sıkıntılar yaşamaktaydı. Bu duruma sebep olarak emîrlerin üst düzeydeki masrafları gösterilebilir. Devlet içerisinde etkin olan her bir emîr hükümdarının gözüne girmek için hayır kurumları yapıyor ve bu masrafları da bir şekilde devletten tahsil ediyordu. Ayrıca emirlerin maaşları da oldukça fazlaydı. Kaşânî 1315 yılında Emîr Çoban'ın bir toy için bir tümen para harcadığını (Kaşani, 1384, 178) yine onun üç yıllık maaşının 300 tümene ulaştığını kaydetmektedir (Kaşani, 1384, 196).

Devlet hazinesinin rüşvet ve yolsuzluklar sonucu boşalması devlet maliyesinden sorumlu Ali Şâh'ı Olcaytû'ya karşı zora sokmaktaydı. Bu nedenle Ali Şâh ne pahasına olursa olsun bu yolsuzlukların önüne geçmesi gerektiğini biliyordu. Özellikle Reşîdüddîn ve ona yakın olan Emîr Çoban gibi adamların mal varlıklarının araştırılması için hükümdarı ikna etti. Ali Şâh her şeyden evvel Olcaytû'nun tam güvenini kazanmak için mücevherler hediye ederek onun hoşuna gidecek şekilde imar işlerine önem verdi. Böylece İlhanlı sarayında Olcaytû'nun gözünde bir numaralı adam oldu. O artık hiç kimseye danışmadan geceleyin bile Olcaytû'nun huzuruna çıkıyor ve ona her türlü meramını

anlatıyordu. Ancak onun hükümdara bu denli yakınlığı diğer emîrleri rahatsız etti. Emîr Çoban onun kimseye danışmadan hükümdar ile görüşmesinin dönemin kaidelerine aykırı olduğunu iddia ederek serzenişte bulundu (Kaşani, 1384, 195). Yine yukarıda ayrıntılı olarak verdiğimiz şekilde hazinenin boşluğu Reşîdüddîn ve Ali Şâh'ı da karşı karşıya getirmiş bu kavgadan Ali Şâh Reşîdüddîn'in idam fermanını çıkararak başarı ile çıkmıştı. Ali Şâh'ın Olcaytû'yu kuşatan etkisi emîrlerin bütün itirazlarını boşa çıkardı. Neticede Ali Şâh, Olcaytû'ya öyle bir güven verdi ki Olcaytû vasiyetinde oğlu Ebu Said'i kendisine vâliht, Taceddin Ali Şâh'ı da onun naibi olarak tayin etti.

Reşîdüddîn ile Ali Şâh'ın rekabeti Ebu Said Bahadır Han dönemine kadar devam etti. Uzun mücadeleler sonunda Ali Şâh, Reşîdüddîn'i Olcaytû'yu zehirlemekle suçlayarak idam ettirmeyi başardı. Böylece, tek başına İlhanlı Devleti'nin mutlak veziri oldu. Taceddin vezirliği esnasında imar işlerini aralıksız devam ettirdi. O naiplerini seçerken bile imar işinin ehli olanlar arasından seçmekteydi (Kaşani, 1384, 195).

Sonuç

XIII. yüzyılda Asya bozkırında teşekkül etmiş Moğol Devleti, kısa sürede yapılan büyük fetihler sonucunda büyük bir devlet haline gelmiştir. Ne var ki göçebe kültürüne uyumlu olan Moğol askeri-sivil karmaşık sistemi, büyük şehir ve arazi dayalı iktisadi sistemine bağlı yerleşik milletler için uygun olmamıştır. Bu durum ele geçirilen ülke ve bölge şartlarına uygun politika ve icraat üretmek zorunluluğu da getirmiştir. 1256 yılından itibaren İlhanlı devleti hükümdarları bu soruna çözüm yolları aramışlardır. Ne var ki İran'da güçlü ve köklü aileleri uzun zamanlardan beri devlet yönetiminin içinde bulunması ve yerleşik kültürün kendilerine sunduğu imkânlardan istifade ederek her türlü yönetim siyasetini öğrenmiş olmaları İlhanlıların işini kolaylaştırmıştır. Hâkim oldukları coğrafyaları yönetme sorununu ortadan kaldırmak için İlhanlılar da kendilerinden önce bu coğrafyalarda kurulan birçok devlet gibi İranlı ailelerden istifade ettiler.

İlhanlı tarihinde Olcaytû Han'ın selefi Gazan Han'ın yaptığı reformlar sonucunda biri ülkenin kanun ve düzeninden sorumlu vezir, diğeri maliyeden sorumlu Sahib-i divân olmak üzere çift vezirlik modeli benimsenmiştir. Gazan Han'ın şahsi yeteneği ve karizması sayesinde bu model ilk başta en doğru uygulama gibi görünse de Olcaytû ve Ebu Said Bahadır Hanlar döneminde devlet içerisindeki Moğol unsurların baskısı ve vezirler arasındaki amansız nüfuz mücadelesi dolayısıyla derin siyasi krizler meydana gelmiştir. Olcaytû Han bu krizi ortadan kaldırmak için bütün ülkeyi iki vezir arasında yetki bölgeler olarak bölüştürme yoluna gitmiş fakat bu da İlhanlı vezirlerini dizginleyememiştir.

Neticede yukarıda adı geçen İlhanlı vezirleri kendi menfaatlerini devlet bekasının önüne koyarak İlhanlı Devleti'ni sonu gelmeyen siyasi krizlere sürüklemişlerdir. Bu durum İlhanlı Devleti'nde derin izler bırakmış ve devleti yıkıma götüren sebeplerden birini teşkil etmiştir.

Kaynaklar

- Abbasi, J., & Hajiabady, F. (2016). Premiership in fifteenth-century iranian provincial dynasties: From the decline of the Ilkhanids to the rise of the Timurids. *Iran Nameh*, 1(2), 174-198.
- Abû'l-Farac, G. (1999). *Abû'l-farac tarihi* (Vol. 2; Ömer Rıza Doğrul, Trans.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Beyani, Ş. (1389). *Din ve devlet der İran akhd-ı Moğol* (Vol. 2). Tahran: Merkez-ı Neşr-ı Danişgahi. (Hukümet-ı İlhanlı; Nebord-ı Meyan-ı du Ferheng)
- Danu, A. (2012). *Cengiz İmparatorluğu hakkında ilk tarih kayıtları: Meng ta pei lu ve Hei Ta shi lu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ebulkasım Abdullah bin Muhammed el Kaşani. (1384). *Tarih-e padişah Said Gıyasedünya ve din Olçaytu*. Tahran: Heftomin Numayışgah Beynelmileli.
- Erdem, I. (1997). Olçaytû han devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağataylı mücadeleler. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*(3), 106-112.
- Furuğbehş, A. (2010). Vezaret der ahd-i moğol. *Rişte-i Amuzeş-e Tarih*, 3(6).
- Gördegir, E. (2019). Olçaytu Han'ın Gilan seferi (1306-1307). *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5(2), 334-342.
- Gördegir, E., & Özbek, S. (2018). Moğolların Mardin kuşatması ve Hülagü'de Olçaytu'ya İlhanlı Artuklu münasebetleri. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 4(3), 106-118.
- Grousset, R. (2003). *Bozkır İmparatorluğu: Attila-Cengiz Han-Timur* (M. Reşat Uzmen, Trans.). Ötüken Yayınları.
- Haykırın, K. R. (2015). *Moğollar zamanında yakındoğu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Haykırın, K. R. (2016). İlhanlılar devrinde sürdürülen eğitim faaliyetlerine bir bakış ve İlhanlı hükümdarı Olçaytû Han'ın eğitim politikası. *Tarih Okulu Dergisi*, 9(26), 15-31.
- Işık, A. (2012). *Hafız Ebru'nun Zeyl-i cami'üt -tevârîh-i reşîdî'sinde sultan Olçaytû ve Ebû Sa'îd dönemlerine dair kayıtlar*. Yüksek lisans tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- İkbal, A. (1384). *Târîh-i Moğol (Ez Hamle-i Cengiz Han ta Teşkil-i Devlet-i Timuri)*. Tahran: Moesese-i İntişarat-ı Emîr-i Kebir.
- Kazvinî, H. M. (2018). *Târîh-i güzide* (M. Öztürk, Trans.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Muhammed bin Ali bin Muhamed Şabankarei. (1363). *Mecma'ü'l-ensab*. Tahran: Muessese-i

İntişarat-ı Emîr-i Kebir.

- Örs, D. (1992). *Târîh-i olcaytu*. Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özbek, S. (2018). *Moğolları durduran Türk Sultan Baybars*. Berikan Yayınevi.
- Özgüdenli, O. G. (2000). *Gazan han ve reformları, (694/1295-703/1304)*. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özgüdenli, O. G. (2008). *Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî* (Vol. 35). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Özgüdenli, O. G. (2012). *Tümen* (Vol. 42). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Özgüdenli, O. G. (2017). Türkiye’de Moğol tarihi ve kültürü araştırmalarının doğuşu ve gelişimi (1923-2017). *Mutad*, 4(2), 460-512.
- Reşîdüddin Fazlullah, H. (2013). *Camii’-t-tevarih (İlhanlılar kısmı)* (A. H. K. İsmail Aka Mehmet Aslan, Trans.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sıhabü’-din Abdullah b. Lütfullâh bin Abdurreşîd el-Havâfî el- Med’û be-Hafız Ebrû. (1317). *Zeyl-i camii’-t-tevarih-i reşîdî* (D. H. Beyani, Ed.). Tahran: Danişiyar-ı Tarih Danişgah-ı Tahran Şirket-i Tezamuniyi İlmi.
- Semerkandi, K. A. R. (1370). *Matla-ı sadeyn ve mücmel Bahreyn*. Tahran. Müesese-i Mutalaat ve Tahkikat-ı Ferhengiyi Pejoheşkâh: Doktor Abdülhüseyn Nevai.
- Spuler, B. (2011). *İran moğolları (Siyaset, idare ve kültür İlhanlılar devri, 1220-1350)* (3rd ed.; C. Köprülü, Trans.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Togan, Z. V. (1988). *Reşîd-ûd-din tabîb. raşîd al-din tabîb (1248-1318) fazlallah b. ’İmâd al-davla abu ’l-hayr b. ’alî*. İslam Ansiklopedisi Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Vassaf. (1346). *Tahrir-i tarih-i vassaf*. Tahran. (neşr. Abdul-Muhammed Âyetî)
- Yuvalı, A. (2017). *İlhanlı tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.